

بازشناسی رمزگان کالبدی در ساختار سراهای بازار تهران از دیدگاه بینامتنیت

(نمونه موردی: سراهای امیر و نواب)^۱

هدی صادقی^۲

محمد رضا بمانیان^{۳*}

bemanian@modares.ac.ir

سارا حمزه لو^۴

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۱۵

تاریخ دریافت: ۹۹/۵/۱۶

زمینه و هدف: بازارهای سنتی ایران با وجود تغییرات بسیار در زندگی شهری و گذر زمان، همچنان جایگاه ویژه خود را درون شهرها حفظ نموده است. در این میان، بازار سنتی تهران یکی از نمونه های بازارهای کشور از لحاظ قدمت، وسعت، موقعیت جغرافیایی و سیاسی از دوران قاجار است که به سبب معماری منحصر به فرد ساختار کالبدی آن، کیفیتی مطلوب را به فضای شهری بخشیده است. لذا بررسی ارتباط بین لایه های متن (سراهای امیر و نواب) با استفاده از نظام رمزگان کالبدی و دلالت های معنایی از دیدگاه بارت برای شناخت عمیق لایه های زیرین معنایی اثر، هدف اصلی این پژوهش است.

روش بررسی: این پژوهش به صورت کیفی انجام شده و از روش توصیفی-تحلیلی با استفاده از روش نشانه شناسی لایه ای از دیدگاه بینامتنی به بررسی لایه های مختلف متن مورد نظر (اثر معماری) پرداخته است. در این تحقیق لایه های متن (عملکرد، فرم و معنا) سراهای امیر و نواب در سه دسته اصلی: دلالت صریح، دلالت ضمنی و دلالت ایدئولوژیک، مورد مطالعه قرار گرفته است. یافته ها: نیز حاکی از آن است که هر لایه متن دربردارنده لایه های متعدد معنایی است که با کنار هم قرار گرفتن لایه ها در محورهای زمانی مختلف و پیوستگی لایه های پیشین ایجاد شده است و به کمک خوانش بینامتنی میتوان علاوه بر شناخت لایه های سطحی اثر، به درک عمیق لایه های پنهان معنا پی برد.

بحث و نتیجه گیری: بازشناسی رمزگان کالبدی متن معماری با تاکید بر روابط بینامتنی (تحلیل با انواع دلالت ها و لایه های سطحی و زیرین) و نظام نشانه ای کالبدی و نظام رمزگان معنایی صورت گرفته است.

واژه های کلیدی: بینامتنی، رمزگان کالبدی، بازار تهران، سرای امیر، سرای نواب.

۱- مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری خانم هدی صادقی با عنوان بازشناسی ادراکات حسی معماری در ساختار فضایی بازار ایرانی (با تاکید بر بازارهای دوره قاجار) تحت راهنمایی دکتر محمد رضا بمانیان و مشاوره دکتر سارا حمزه لو در دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج در حال انجام است.

۲- دانشجوی دکتری تخصصی معماری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

۳- استاد تمام، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. * (مسوول مکاتبات)

۴- استادیار، گروه معماری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

Recognition of physical encryption in the structure of Tehran bazaars from an intertextuality view

(Case study: Amir and Navab saras)¹

Hoda Sadeghi²

Mohammad Reza Bamanian^{3*}

bemanian@modares.ac.ir

Sara Hamzehloo⁴

Admission Date: January 4, 2021

Date Received: August 6, 2020

Abstract

Background and Objective: Traditional Iranian markets, despite many changes in urban life and the passage of time, still retains its special place within cities. Meanwhile, the traditional bazaar of Tehran is one of the examples of the country's markets in terms of antiquity, size, geographical and political location since the Qajar era, which due to its unique architecture, physical structure, has given a desirable quality to the urban space. Therefore, the main purpose of this study is to investigate the relationship between the text layers (Sarai Amir and Navab) using the system of physical codes and semantic meanings from Bart's point of view to deeply understand the semantic underlying layers of the work.

Material and Methodology: This research has been done qualitatively and from the descriptive-analytical method using the layer semiotics method from the intertextual point of view to study the different layers of the text (architectural effect). In this research, the text layers (function, form and meaning) of Amir and Navab saras have been studied in three main categories: explicit meaning, implicit meaning and ideological meaning.

Findings: It also indicates that each layer of text contains multiple layers of meaning that is created by placing the layers together in different time axes and the continuity of the previous layers. With the help of intertextual reading, in addition to recognizing the surface layers of the work, He realized a deep understanding of the hidden layers of meaning.

Discussion and Conclusion : Recognition of physical codes of the architectural text has been done with emphasis on intertextual relations (analysis with various meanings and surface and lower layers) and physical sign system and semantic code system.

Keywords: Intertextual, physical encryption, Tehran bazaar, Saray amir, Saray navab.

1- The present article is taken from Dr. Hoda Sadeghi's doctoral dissertation entitled "Recognition of Sensory Architectural Perceptions in the Spatial Structure of the Iranian Bazaar (with Emphasis on Qajar Bazaar)" under the guidance of Dr. Mohammad Reza Bamanian and Dr. Sara Hamzehloo's counseling at Islamic Azad University, Karaj Branch.

2- PhD student in Architecture, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

3- full Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. *(*Corresponding Author*)

4- Assistant Professor, Department of Architecture, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

مقدمه

یکی از مهمترین عناصر در شکل‌گیری و رشد و توسعه و حیات هر شهر، بازار و مراکز تجاری آن می‌باشد که سبب پویایی خود شهر می‌گردد و برخلاف اغلب فضاهای معماری ایرانی چون خانه‌ها، کاروانسراها، مدارس، حمام‌ها و ... به حیات خود ادامه داده است (۱) عناصر کالبدی گوناگون در بازارهای سنتی به دو دسته قابل تفکیک بودند که خود به اجزای کوچکتری تقسیم میشدند: اول عناصر سازنده هویت تجاری بازار مانند راسته، چهارسو، تیمچه و عناصر دوم کامل‌کننده نیازهای بازار مانند مسجد، حمام، ... (۲)

بازارهای سنتی ایران همواره علاوه بر ایجاد ارتباطی عمیق میان اجتماع، به عنوان یکی از بارزترین فضاها با ویژگی‌های کالبدی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در شهرهای سنتی ایران بوده است. در پژوهش‌هایی که در راستای معماری بازار ایرانی انجام گرفته، رویکردهای مختلفی از رویکردهای شکلی، فضاگرا، اقلیمی، معناگرا و کارکردگرا، در زمینه حس مکان و نحوه اثرگذاری فضای بازار بر انسان در معماری و سایر رشته‌ها، مورد بررسی قرار گرفته است. اما در بیشتر آنها بدون بررسی دقیق فضاهای اصلی بازار و تفکیک حواس و معناشناسی آنها، با رویکردهای تحلیلی - توصیفی به اهمیت آنها در بازار به طور کلی اشاره شده است. در نتیجه نیاز به پژوهش‌هایی که به یک بررسی معناشناسانه در جهت فهم دقیق اصول و معیارهای به کاررفته در ساختار کالبدی سراهای اصلی بازار سنتی ایران، از جمله سراهای امیر و نواب که به عنوان فضای با ارزش شهری و معماری نقشی بسیار موثر دارد، احساس می‌شود. در جنبه کالبدی فضاهای معماری از سبک و محتوا تا آداب و فرهنگی که طراح از آن بهره برده، توجه شده است.

لذا در این پژوهش تحلیل نظام رمزگان معنایی و کالبدی در سراهای امیر و نواب بازار تهران مورد تاکید می‌باشد. تا با بررسی آن به عنوان نمونه‌ای از معماری اصیل ایرانی، اصول و معیارهای نهفته در معماری بازارهای سنتی ایران که در راستای بازشناسی معنایی معماری مؤثر است، شناسایی گردد. در این

دیدگاه، توجه به رمزگان کالبدی و دلالت‌های معنایی این فضا به عنوان ضرورت این پژوهش مورد بررسی قرار گیرد. در ساختار بازارها، معیارهای ساختار کالبدی از جمله تناسب هندسی، سلسله مراتب، فرم و روابط پلانی، میزان فضاهای باز و بسته، ریتم، تقارن، سیرکولاسیون، محورها، تغییر شکل و نسبت فضاهای پر و خالی بالاترین اولویت در ساختار کالبدی اثر داشته‌اند. درک این یافته‌ها به دلیل ارزش بالای معنایی در ساختار کالبدی بازار داشته و لذا به دلیل اهمیت بازار در فضاهای شهری میتواند نقشی تاثیرگذار در معنای فضاهای شهری نیز داشته باشد.

سلطان زاده (۳) در کتاب بازارهای ایرانی به جنبه‌های تاریخی و اجتماعی بازار و خصوصیات کارکردی و خصوصیات شهری و معرفی عناصر و فضاهای ارتباطی پرداخته و همچنین به ویژگیهای معماری بازار، اداره بازار، حفظ امنیت در آن و برخی مقررات بازار اشاره کرده است. رجبی (۴)، در کتاب گونه‌شناسی بازار نیز ضمن بیان تاریخچه بازار و سیر تکاملی شهر و بازار در ایران، در دوران گوناگون تاریخی در سرزمین ایران به بیان عناصر و اجزاء بازار و بخشهای مرتبط با آن پرداخته و بیشتر به عناصر کالبدی آن توجه داشته است. پژوهش‌های متعدد دیگری هم در زمینه شناسایی بازارهای ایرانی به شرح جدول (۱) انجام شده است. اما در تمامی پژوهش‌های جدول زیر با عدم بررسی و تمرکز بر روی سراها و تیمچه‌های بازارهای سنتی و به خصوص بازار تهران مواجه هستیم.

جدول ۱- پیشینه پژوهش منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

Table 1. Research background Source: (Authors, 1399)

نتیجه	روش پژوهش	عوامل مورد بررسی	نمونه مورد مطالعه	پژوهشگر (سال انتشار)
تکرار عناصر در فواصل مکانی باعث بازآفرینی ویژگی های ساختاری و یکپارچگی فضا میشود.	توصیفی- تحلیلی	ساختار فضایی، کنش ها و ادراکات	بازارهای ایرانی	سجادزاده، پیربابایی (۱۳۹۱)(۷)
بازارکاشان فضایی متناسب بامفاهیم معنایی، خاطره جمعی و حس تعلق به مکان است. عدم توجه به مؤلفه های معنایی و مفاهیم نمادین، بیشترین ضعف در فضا است.	توصیفی - تحلیلی	مولفه های معنایی و کیفی محیط	بازار سنتی کاشان و مجتمع تجاری صفویه کاشان	عباسی، حبیب و مختاباد امرئی (۱۳۹۴)(۱۰)
تجاوز به راسته اصلی، عجین شدن مفهوم بازار با ساخته شدن خیابان انقلاب، خودمانی بودن ارتباطات داخل بازار به دلیل ساختار کالبدی آن در جهت الگوبرداری در حوزه طراحی است.	پدیدارشناسی هرمنوتیک ^۱	ساختار کالبدی از دیدگاه پدیدارشناسی	بازار سنتی سنندج	فارسی محمدی پور، منیب (۱۳۹۴)(۱۱)
بازار کاشان دارای ویژگی های مثبتی همچون نظم فضایی، تنوع فضایی، تعریف نشانه ها، طراحی اقلیمی، ابعاد معنایی، ابعاد اجتماعی میباشد.	توصیفی - تحلیلی	ساختار کالبدی	بازار کاشان	دادور، عباسی (۱۳۹۵)(۱۲)
از موضوعات مهم در تحولات شکلی ایجاد شده در طول چهار دوره تاریخی، کاهش اهمیت سیرکولاسیون و نظام توده و فضا از بازارهای سنتی تا مراکز تجاری دوره پهلوی و معاصر است.	توصیفی- تحلیلی	تحولات شکلی	بازارهای تهران	صادقی، صارمی (۱۳۹۵)(۱۳)
بازار یک متن خودساز علیه ایدئولوژی مسلط بر متن که نشاندهنده تقابل لایه ها در بازار ناپایدار هستند و معنا در حرکت بی پایان دالها پویا است.	توصیفی- تحلیلی	نشانه شناسی	بازارهای سنتی ایران	طلایی، حبیب و مختاباد امرئی (۱۳۹۶)(۱۴)
تفاوت انسجام کالبدی در سه بعد ریخت شناسی، بصری- زیباشناختی و عملکردی در دو بازار کرمان و شیراز، در ابعاد مختلف قابل	توصیفی- تحلیلی	انسجام کالبدی	بازارهای تاریخی کرمان و شیراز	حکیمیان، لک (۱۳۹۷)(۱۵)

مشاهده است.				
در اواخر دوران قاجار و پهلوی ، تغییرات کارکردی و کالبدی در بازار تبریز ناشی از دگرگونی ارتباطی در بافت تاریخی به دلیل عوامل مختلف است.	توصیفی- تحلیلی	ساختار کالبدی	بازار تبریز	مهدی نژاد، نجاری نای(۱۳۹۸)(۱۶)

روش بررسی

مرتب می داند. نخستین مرتبه دلالت مستقیم است که در آن، نشانه شامل یک دال و یک مدلول است. دومین مرتبه دلالت ضمنی است که نشانه های (دال و مدلول های) مستقیم را به عنوان دال خود در نظر می گیرد و یک مدلول اضافی به آن الصاق می کند. از تلفیق این دو مرتبه، یعنی دلالت صریح و ضمنی، دلالت ایدئولوژیک به وجود می آید که از سوی بارت مرتبه سوم از سلسله مراتب دلالت خوانده شده است (۲۱). در این پژوهش تلاش شده است تا با استفاده از الگوی سه سطحی بارت^۱، از دلالت های صریح، ضمنی و ایدئولوژیک به تحلیل داده ها بپردازیم. در جدول (۲) ارتباط بین لایه های متن معماری (فرم، عملکرد، معنا) با انواع دلالت از دیدگاه بارت (صریح، ضمنی، ایدئولوژیک) نشان داده شده است. این نشانه ها توسط مولف اثر رمزگذاری میشود و مخاطب آنها را با استناد به قراردادهای و به کمک روابط بینامتنی رمزگشایی می کند و ارتباط لایه های متن را در سه دسته اصلی دلالت مورد بررسی قرار میدهد و باتوجه به بررسی رمزگان کالبدی اثر، میتوان به سه بخش رمزگان معنایی، نحوی^۲ و تکنیکی^۳ اشاره کرد. در نوشتار حاضر به معنابخشی اثر معماری در محیط پیرامونش با سایر عناصر موجود در ارتباط می پردازد.

این پژوهش از گونه پژوهش های کیفی است که از روش توصیفی- تحلیلی به جمع آوری اطلاعات مورد نیاز و تجزیه و تحلیل آن ها پرداخته است. در این تحقیق با استفاده از روش استدلال منطقی و بر مبنای نظریه بینامتنیت به تحلیل لایه های مختلف نظام رمزگان و نظام کالبدی متن مورد نظر (اثر معماری؛ سراهای بازار تهران) پرداخته است. متن معماری از هم نشینی لایه های متعدد شکل گرفته و هر اثر معماری از تاثیر این لایه ها بر روی یکدیگر تشکیل می شود. لایه های متعدد تشکیل دهنده اثر معماری، محصول دو فرایند خلق و خوانش است. معماری، در فرایند تولید خلق می شود و در فرایند خوانش، معنا می یابد. از طریق خوانش بینامتنی می توان به عمق لایه های طرح دست یافت. هر متن، پیوسته در نظامی از روابط هم نشینی با لایه های دیگر و مجموعه ای از روابط جانشینی با تاریخ خود، متون دیگر و فرهنگ قرار داد (۱۷). مخاطب در تداوم خوانش متن به باری افق دلالت های معنایی عصر خود و دانسته های علمی عصر خویش و به باری مناسبات بینامتنی، یعنی رابطه ای که این متن با خواننده ها و دانسته های پیشین خواننده دارد، به خوانش متن میردازد. (۱۸) طبق نظر امبرتو اکو، به طور کلی رمزگان کالبدی معماری را می توان به این صورت طبقه بندی کرد: رمزگان فنی، رمزگان معنایی و رمزگان نحوی، این طبقه بندی در شکل (۱) قابل مشاهده است (۱۹)

نشانه شناسی لایه ای زمینه تحلیل متون را در مجموعه ای از روابط بین نظام نشانه ای و لایه های متنی که ارتباطات پیچیده ای از روابط دلالتی را به وجود می آورد، مطرح می کند. نشانه کلیتی ناشی از پیوند بین دال و مدلول است. رابطه بین دال و مدلول را اصطلاحاً «دالت» می نامند. کامل ترین تقسیم بندی مراتب دلالت را بارت ارائه داده است. وی دلالت را دارای سه

1- Barthes
2- Syntactic Codes
3- Technical Codes

شکل ۱- سه دسته رمزگان های کالبدی معماری، منبع: (۲۰)

Figure 1. Three categories of physical codes of architecture, source: (20)

جدول ۲- ارتباط لایه های متن معماری با رمزگان کالبدی منبع: (۲۱)

Table 2. Relationship between architectural text layers and physical codes , Source:(21)

دلالات ایدئولوژیک	دلالات ضمنی	دلالات صریح		
				لایه های متن
				لایه عملکرد
				لایه فرم
				لایه معنا

معرفی ساختار کالبدی بازار تهران

دوران ناصرالدین شاه است. چهار سوی بزرگ و کوچک بازار در زمان فتحعلی شاه قاجار ساخته شد. در این زمان مجموعه بازار به طرف شمال غرب و غرب توسعه یافت، به طوری که به تدریج حد فاصل بین ارگ و مسجد جامع به بخش پر رونق بازار تبدیل شد و معروف ترین و معتبرترین سراها و تیمچه ها در این محدوده فعال شدند (۲۳) شکل (۳).

قدمت بازار تهران به دوران پیش از صفویه برمی گردد اما در دوره قاجار توسعه و تغییرات شکلی و ساختاری فراوانی دیده است و فضاهای معماری حال حاضر آن نتیجه تغییرات ساختاری دوران قاجار میباشد (۲۲) هسته اولیه بازار تهران که در امتداد مسیر دروازه شاه عبدالعظیم به سمت ارگ شکل گرفته از نوع خطی بوده ولی بخشهایی که در اوایل قاجار در اطراف سبزه میدان شکل گرفته، از نوع بازارهای چندمحوری مانند اصفهان و تبریز میباشد (۴) شکل (۲). در میان اماکن بازار تهران، بازار بین الحرمین، از ساخته های دوره محمد شاه قاجار و بازار امیر، سرای امیر و بازار کفاش ها از افزوده های

شکل ۲- فضاهای مثبت و منفی در بازار تهران؛ رنگ زرد: فضاهای مثبت، رنگ آبی: فضاهای منفی، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

Figure 2 . Positive and negative spaces in Tehran bazaar; Yellow: Positive, Blue: Negative, Source: (Authors, 1399)

۱۰- مجموعه سید اسماعیل ۲- بازار حضرتی ۳- میدان کاه فروشان	پیش از صفویه
۱۰- مسجد جامع ۲- احداث بارو ۳- راسته بازار و برخی از عناصر تجاری مثل سراها و محورهای فرعی	دوره شاه طهماسب اول صفوی
۱۰- بازار عباس آباد (بازار امیر) ۲- بازار مسگرها و سراهای اطراف آن ۳- بازار دروازه نو سراهای آن ۴- مسجد امام (مسجد شاه) ۵- مدارس مروی، صدر و سردر بازار شاه عبدالعظیم ۶- چهار سوق کوچک و بزرگ ۷- بازار چهل تن، راسته و سراهای آن	نیمه اول سده سیزدهم هـ. ق (دوره قاجار : آغا محمدخان، فتحعلی شاه و محمدشاه قاجار)
۱- مسجد و مدرسه شیخ عبدالحسین ۲- تیمچه حاجب الدوله و سراهای اطراف آن ۳- محله و بازار پاچنار ۴- سرا امیر ۵- راسته کفاش ها، کیلویی ها و سراهای اطراف	نیمه دوم سده سیزدهم هـ. ق تا مشروطیت
۱- از بین رفتن بازار توتون فروش ها، مرغ فروش ها و بازار لب خندق	دوره پهلوی اول
۱۰- تحلیل رفتن بافت مسکونی بازار ۲- استقرار کارگاه های تولیدی و صنعتی ۳- افزایش تراکم در بافت بازار	دوره پهلوی دوم

شکل ۳- روند شکل گیری عناصر کالبدی بازار تهران از پیش از صفویه تا دوره پهلوی دوم، منبع: (۲۳)

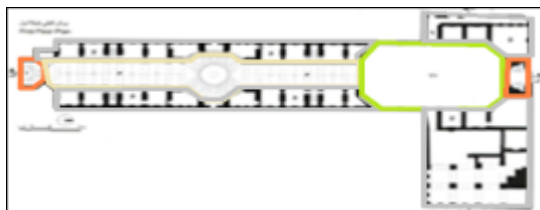
Figure 3. The process of formation of physical elements in Tehran bazaar from before Safavie to the second Pahlavi period, Source: (23)

بررسی ویژگی کالبدی سرای نواب

تشکیل دهنده سرای نواب شامل صحن نیم هشتی، دالان، تیمچه و حیاط و حجره ها میباشد. طرح سرای نواب مطابق شکل (۵) به صورت فضایی کشیده با طاق و تویزه های مکرر است که کیفیت آغاز و پایان و فضای گشاده میانی اش آنرا به الگوی تیمچه نزدیک کرده است. در آغاز فضای سرا، قائده به شکل هشت و نیم هشت درآمد که کنج های آن نیز نیمه قائمه نیست و در پایان آن حیاطی قرار گرفته و به این ترتیب شکلی کشیده و ممتد و خطی آغاز و انجام یافته است. ارتفاع فضا در این قسمت بیشتر شده و طاق رسمی بندی نسبتا

این سرا یکی از سراهای بزرگ و مهم در بازار می باشد که از هندسه و پلان خاص و قدمت تاریخی با ارزشی برخوردار است که میتوان این مهم را در هندسه و تزیینات سقف مرمت شده آن مشاهده نمود. این سرا از دو سو ورودی دارد که از یک سو به کوچه چهل تن و از سوی دیگر به کوچه کلانتری ختم میگردد شکل (۴). از ورودی اصلی سرا وارد فضایی می شویم که به شکل نیم هشت درآمد است. این فضا به یک دالان راه دارد که به سرا متصل میشود و در ادامه دالانی دیگر سرا را به حیاط متصل میکند در اطراف دالان ها نیز حجره قرار دارد. عناصر

هایی در اطراف خود دارد. در جدول (۳) به بررسی ویژگی های کالبدی دو سرای امیر و نواب پرداخته شده است.

ورودی ها	حیاط ها	دالان ها	حجره ها

شکل ۵- عناصر اصلی سرای نواب، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

(۱۳۹۹)

Figure 5. The main elements of Sarai Navab, Source: (Authors, 1399)

امیر میباشند. در شکل (۶) موقعیت سرای امیر و فضاهای اطراف آن بر روی نقشه به خوبی نشان داده شده است. عناصر اصلی مجموعه بر روی شکل (۷) عبارت است از: یک صحن بزرگ شرقی-غربی، دو بازارچه در شمال و جنوب صحن، دالانی در امتداد محور طولی صحن، دو حیاط کوچک در طرفین این دالان که امتداد این دو حیاط نیز خود محوری شمالی-جنوبی در شرق صحن تشکیل میدهد. حجره ها نیز در اطراف این کانون ها و محورها تشکیل شده اند.

جدول ۳- بررسی ویژگی های کالبدی سراهای بازار تهران منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

Table 3 . Investigation of physical characteristics of Tehran bazaars Source: (Authors, 1399)

ویژگی های شاخص	سرای نواب	سرای امیر
تاریخ ساخت	ناصرالدین شاه	ناصرالدین شاه(دوره امیرکبیر)
کاربری	پارچه و لباس	پارچه و لباس
اهمیت اقتصادی	زیاد	بسیار زیاد
مسیر دسترسی	بازار چهل تن	بازار کفاش ها
شکل پلان	چهار ایوانی	چهار ایوانی
تعداد طبقات	۲طبقه در شمال و جنوب حیاط	۲ طبقه

مفصلی یافته و همه این ها موجب شده که فضای سرا مرکزیت قابل توجه پیدا کند. فضای میانی نیز به ارتفاع دو طبقه حجره

شکل ۴-موقعیت سرای نواب، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

Figure 4 . Location of Navab sarai, Source: (Author, 1399)

بررسی ویژگی کالبدی سرای امیر

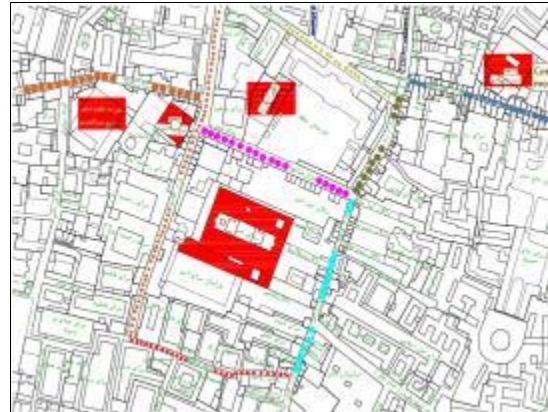
سرای «امیر» یکی از یادگارهای امیرکبیر در بازار تهران است (۲۴) سرای امیر از یک دالان به بازار کفاشها راه دارد و از دالان دیگر به بازار خیاط ها و از جنوب به بازار امامزاده زید(ع) میرسد. دو دالان آن را به بازار امیر متصل میکند و بارانداز آن به چهار راسته بازار راه پیدا میکند و در کل سرای امیر دارای ۳۲۶حجره و دو طبقه می باشد(۲۵). امامزاده زید نزدیکترین عنصر قدسی به سرای امیر، مسجد حاج شیخ عبدالحسین و آرامگاه لطفعلی خان زند نیز از دیگر بناهای نزدیک به سرای

ورودی	صحن	حیاط	دالانها	حجره ها

شکل ۷- عناصر اصلی سرای امیر، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)
Figure 7. The main elements of Sarai Amir, Source: (Authors, 1399)

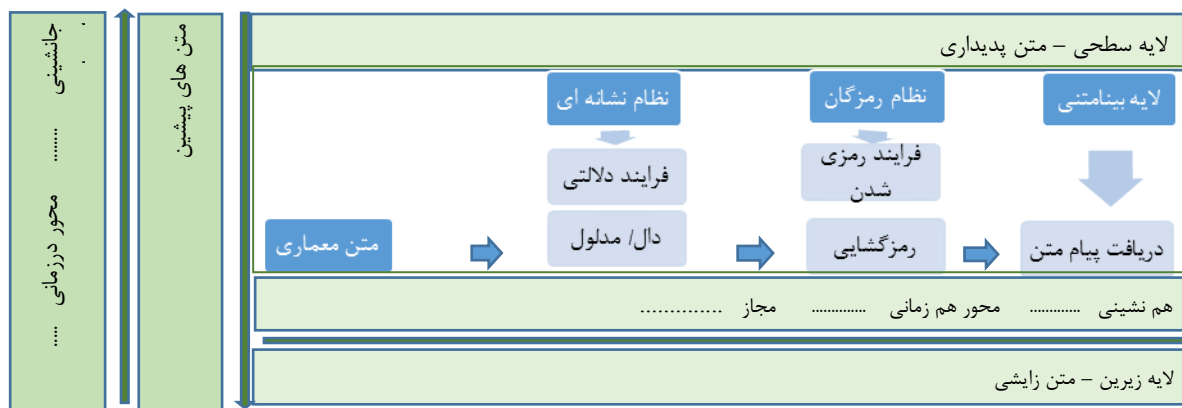
شکل ۶- موقعیت سرای امیر، منبع: (۲۶)

Figure 6. Location of Sarai Amir, Source: (26)

ویژگی های معنایی سراهای امیر و نواب

به منظور بررسی معنا و کالبد بازار ایرانی که یکی از عناصر مهم و تاثیرگذار در شهرهای ایرانی و دارای عملکردهای گوناگون است، امکان بررسی آن در قالب رویکردهای تحلیل متن مانند نشانه شناسی وجود دارد (۱۴). در این رویکرد هر متن حامل پیامی مستقل از فرستنده و گیرنده آن و دربرگیرنده مجموعه ای از نشانه ها است. درحقیقت میان متن و بافت بازار هماهنگی زیبایی برقرار است و نمیتوان بین متن و ساختار کالبدی بازار فاصله ای در نظر گرفت. زیرا همواره متن بازار در کنار متون دیگر فضاهای شهری تعریف می شود و مخاطبان بازار با توجه به این پیوستگی، معانی آن را درک میکنند. ساختار کالبدی بازار از لایه های متعدد متنی و عینی یک نظام رمزگان تشکیل شده است که هر لایه با لایه دیگر درارتباط است و در کنار همدیگر تفسیر می شوند. بنابراین شناسایی لایه ها و رمزگان با استفاده از رویکرد نشانه شناسی لایه ای در سراهای امیر و نواب، می

تواند نشانه های موجود در متن (سرا) را در شکل (۸) به ما معرفی کند. در نتیجه به منظور دریافت پیام آن، سه مقوله فرم، عملکرد و معنا، به عنوان سه لایه اصلی تشکیل دهنده ساختار کالبدی سراهای امیر و نواب در سه دسته اصلی دلالت صریح (عملکرد، فرم و روابط پلانی، جنس مصالح و ...) و دلالت ضمنی (سلسله مراتب، آرایه، رنگ، نور و ...) دلالت ایدئولوژیک (ایده، سبک، مفهوم و ...) طبقه بندی می شود و در پرداختن نشانه شناسی لایه ای بازار در قالب رمزگان های معنایی (لایه های معنا، بازی دال ها، دلالت های مستقیم و ضمنی، زمان، لایه های اجتماعی و فرهنگی)؛ رمزگان های نحوی در قالب (صورت، معنا، اندازه، تناسب، بعد، مقیاس، نور ولایه های کالبدی، کارکردی و محیطی) سراهای امیر و نواب برطبق جدول (۴) صورت می گیرد. در ادامه از تحلیل هندسی ساختار کالبدی سراهای بازار تهران جدول (۵) نتیجه گرفته شده است.

شکل ۸- ارتباط لایه های متن در خوانش بینامتنی، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

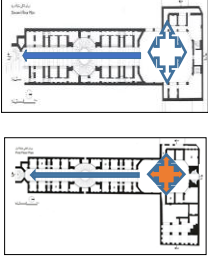
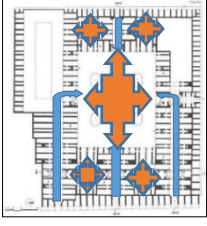
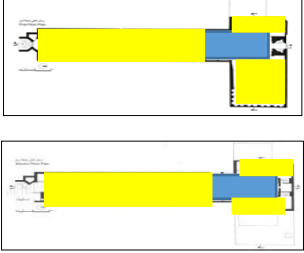
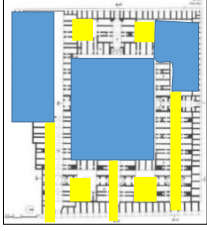
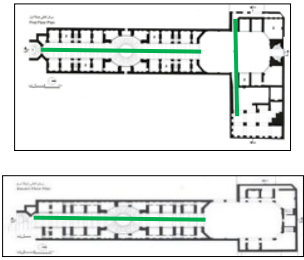
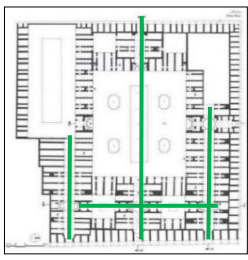
Figure 8. The relationship between text layers in intertextual reading, Source: (Authors, 1399)

تحلیل نمونه

جدول ۴- بررسی لایه های متن سرهای امیر و نواب در بازار تهران، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

Table 4. A Study of the Text Layers of Amir and Nawab Poets in Tehran Bazaar, Source: (Authors, 1399)

متن موردنظر			
رمزگان کالبدی	سرای نواب دوره ناصرالدین شاه	سرای امیر دوره ناصرالدین شاه (امیر کبیر)	
<p>سازمان فضایی سراها به صورت خطی جهت دار است و میتواند نقاط ویژه ای در شروع و با پایان تعریف کند که از تداوم حرکت و پویایی و انعطاف پذیری خاص برخوردار است.</p>			<p>فرم و روابط پلان</p> <p>صریح</p> <p>عملکرد</p> <p>لایه های متن</p>
	<p>سازمان دهی سرای نواب به طور خطی و حجره ها به صورت فرم های یکسان در راستای پلان خطی قرار گرفتند.</p>	<p>سازمان دهی فضایی این سرا را میتوان خطی در نظر گرفت، اما در اطراف هر صحن، حجره ها به صورت کانونی و شعاعی تشکیل شده اند.</p>	

<p>مسیر حرکتی که همچون یک ریسمان، فضاهای یک ساختمان یا مجموعه‌ای از فضاهای داخلی و خارجی را به هم پیوند</p>	 <p>مسیر اصلی به رنگ آبی و مسیر فرعی به رنگ نارنجی است.</p>	 <p>چهار مسیر اصلی به رنگ آبی و دو مسیر فرعی به رنگ نارنجی می باشد.</p>	<p>سیر کولاسیون و شیوه ارتباطی</p>	<p>ضمنی</p>		
<p>ترکیب فضاهای باز و بسته در کنار هم استعاره‌ای از ترکیب بندی و یکپارچگی فضاهای متضاد در کنار هم و وحدت در عین کثرت است.</p>	 <p>در آغاز فضا، قاعده به شکل نیم هشت درآمده و در پایان آن نیز حیاطی قرار گرفته و به این ترتیب طرح به صورت شکلی کشیده و ممتد و خطی آغاز و انجام یافته است.</p>	 <p>محور شمالی- جنوبی سرا، حاصل توالی هشتی ها و حیاط ها را میتوان مصداق کاملی از ظرافت ترکیب فضاهای باز(قسمت های آبی) و بسته(قسمت های زرد) در بناهای بازار دانست.</p>	<p>پروخالی(فضای باز و بسته)</p>			
<p>محورهای حرکتی به صورت مستقیم در میان اضلاع راسته های بازار قرار دارد.</p>	 <p>محور اصلی حرکتی به موازات راسته های بازار وجود دارد.</p>	 <p>محورهایی در میان اضلاع صحن و راسته های اطراف و به موازات آنها وجود دارد.</p>	<p>محورهای حرکتی</p>	<p>ضمنی</p>	<p>عملکرد فرم</p>	<p>لایه های متن</p>

<p>جنس اکثر سراهای بازار تهران از آجر و کاشی می باشد.</p>	 <p>حجم گسترده مصالح دیوارها آجر و در کف سازی فضاها از سنگ و موزائیک استفاده شده است و در سقف آن آجر و کاشی های رنگی نیز استفاده شده است.</p>	 <p>حجم گسترده مصالح دیوارها آجر و در کف سازی فضاها از سنگ و در سقف آن نیز از آجر و کاشی های فیروزه ای رنگ استفاده شده است.</p>	<p>جنس مصالح</p>	<p>صریح فرم</p>
<p>رسمی بندی، گچ بری و کاشی کاری و مقرنس کاری جز اکثر تزئینات به کار رفته در سراهای بازار تهران است.</p>	 <p>سقف سرا به صورت گنبدی عظیم که یزیدی بندی ها و رسمی بندی پرکاری دارد که علاوه بر ساختار سازه ای، عنصر هندسی که زیبایی و اوج ملکوت را تامین میکند.</p>	 <p>در طاق ایوانهای شمالی و جنوبی، رسمی بندی و گچ بری و کاشی کاری و در طاق ایوانهای شرقی و غربی، مقرنس کاری و آجرکاری و گچبری دیده میشود.</p>	<p>آرایه و تزئینات</p>	<p>فرم</p>
<p>توجه به ابعاد انسانی و قرارگیری سلسله وار و منظم عناصر در کنار یکدیگر در سراهای بازار تهران دیده می شود.</p>	 <p>الگوی فرمی اصلی سرای نواب مستطیل شکل است و استفاده از ستاره پنج پر و ستاره سه پر در گنبد متأثر از هندسه</p>	 <p>صحن قاعده سرا، مستطیل شکل و جداره هایی در حد دو طبقه دارد. در هندسه سقف نیز از شبکه هشت ضلعی و مثلث</p>	<p>هندسه و تناسبات</p>	<p>ضمنی فرم لایه های متن</p>

<p>قرارگیری ریتمیک فضاها باعث نظم و به هم پیوستگی فضایی می شود.</p>	<p>سه بخشی و پنج بخشی پلان تحت عنوان هندسه پنهان به کار رفته است.</p>	<p>بندی با تناسبات دقیق کار شده است</p>	<p>سلسله مراتب</p>
<p>تقارن باعث ایجاد حس پیوستگی و توازن فضا می شود. تکرار تقارن نیز باعث ایجاد نظم و جریان فضایی می شود.</p>	<p>در پلان تقارن کلی وجود ندارد اما در هریک از فضاها تقارن جزئی دیده میشود. ولی هر نما با نمای مقابل خود در تمام اعضا و فضاها کاملاً قرینه می باشد.</p>	<p>در پلان تقارن کلی وجود ندارد اما در هریک از فضاها تقارن جزئی در نماهای سرا، تقارن کلی دیده میشود.</p>	<p>تقارن ضمنی</p> <p>فرم لایه های متن</p>

<p>پیوستگی و توازن فضایی در نتیجه ریتم و تقارن در جداره ها و سقف ها و نورگیرها می باشد.</p>	 <p>در فضای این سرا، ریتم و تکرار مانند تکرار بسیار طاق ها و دهانه حجره ها به کار رفته است.</p>	 <p>در فضای این سرا، ریتم و تکرار مانند تکرار بسیار طاق ها و دهانه حجره ها به کار رفته است.</p>	<p>ریتم و تکرار</p>
<p>استفاده از هندسه پنهان در پلان گنبدهای سراها نشان از وجود نظم، به هم پیوستگی و وحدت فضایی می شود.</p>	 <p>استفاده از ستاره پنج پر و سه پر در گنبد، متأثر از هندسه سه بخشی و پنج بخشی تحت عنوان هندسه پنهان به کار رفته است.</p>	 <p>سقف این سرا، به صورت طاق و تویزه است. خطوط انتقال نیروی کاربردی باربر سقف، برپایه یک پلان نامنظم بنا شده و با به کارگیری دو تویزه، دهنه وسیع در دو سوی تاق میانی، پلان را به هشت وجهی منظم با استقرار گنبد کوچکتر تبدیل کرده است.</p>	<p>ایده</p> <p>ایدئولوژیک</p> <p>فرم</p>
<p>حضور زمان و تغییر کیفیت فضایی به واسطه ورودی های مختلف</p>			<p>ورودی</p> <p>لایه های متن</p>

	<p>دو ورودی در شمال و جنوب سرا در مقایسه با مدخل بیشتر بناها بازار بسیار پرکار است.</p>	<p>سلسله مراتب حرکت در ورودی سرا، با عبور از دالان ها و حیاط ها ایجاد می شود.</p>	
<p>نظم آب در زیر بازار و وجود حوض در حیاط سراها استغاره ای از جهت گیری فضایی است که برطرف کننده نیازهای انسانی می باشد.</p>	 <p>حوض و باغچه در این سرا در حال حاضر وجود ندارد. وجود یک حیاط در این سرا دیده می شود.</p>	 <p>حوض و باغچه در حیاط سرا به شکل مستطیلی است. وجود سه حیاط در این سرا دیده می شود.</p>	<p>حیاط - حوض - باغچه</p>
<p>حس تعلیق مانند گنبد و ایجاد فضایی قدسی به واسطه نحوه ورود نور در سراها ایجاد شده است.</p>	 <p>سقف به صورت گنبدی عظیمی که یزدی بندی های محکمی دارد که علاوه بر ساختار سازه ای، حس تعلیق و اوج فضا را می بخشد.</p>	 <p>معماری خاص سقف سرا و پوشش زیبایی آن در راستای انعکاس مفاهیم آسمانی، کیفیتی ادراکی و ذهنی را به فضای بازار بخشیده است.</p>	<p>سقف</p>
<p>هدایتگری انسان و فضا، پیوستگی ماده، صورت و معنا و تفکیک فضا به واسطه نور در فضا ایجاد می شود.</p>	 <p>باتوجه به روزنه هایی که در سقف گنبدی دالانهای سرا وجود دارد، نور به داخل بنا هدایت میشود. نور را به میتوان به عنوان یک عنصر نظام دهنده به حساب آورد.</p>	 <p>روزنه های نوری و انعکاس نور و ظهور آن در سطوح مختلف بازار استغاره از حرکت از تاریکی به نور و بیداری و نظم نور برای هدایتگری میباشد.</p>	<p>روشنایی</p>
<p>معنا</p>			

<p>نور و رنگ در زمان های مختلف موجب ایجاد کیفیت فضایی متغیر شده. گنبدها استاره شکلی از گنبد آسمانی میباشد.</p>	 <p>عناصر معنابخش در سرای نواب را میتوان نور و تزیینات دانست. نور وارد شده از سقف کیفیت فضایی را بالا میبرد.</p>	 <p>ترکیب ماده و نور و سایه و روشن، در هدایت و کیفیت ادراکی فضای بازار مؤثر است، بلکه به نوعی تجلی ذهنی مدینه فاضله ای که در فضای زمینی ایجاد شده است.</p>	<p>رنگ و نور</p>	
<p>فضای حرکت و مکث یادآور حرکت در مسیر سلوک عرفان میباشد.</p>	 <p>قرارگیری فضاهای حرکت و مکث به عنوان یک کل منسجم میباشد.</p>	 <p>بازار به عنوان کل و سرا به عنوان ج باعث اثرگذاری بر مخاطب میشود و خاطره و تصویر ذهنی ایجاد می کند.</p>	<p>مفهوم</p>	<p>ابدولوزیک</p>
	<p>تاریخ گرا</p>	<p>تاریخ گرا</p>	<p>سبک</p>	

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها:

که باعث تفاوت این فضاها با مراکز و فضاهای تجاری امروزی شده است و هر لایه متن دربردارنده بی شمار لایه های زیر متن و بینامتنی هستند که هر متن جدیدی از کنارهم قرارگرفتن و یکپارچگی متن های پیشین ایجاد می شود. پس از بررسی ابعاد کالبدی بازار تهران، مشاهده میشود محورهای حرکتی در اکثر فضاهای بازار به صورت مستقیم و به موازات راسته های بازار قرار دارد و باعث ارتباط و ترکیب فضاهای باز و بسته در کنارهم باعث یکپارچگی فضاهای متضاد در کنار یکدیگر می شود. علاوه بر آن وجود سلسله مراتب در فضاهای بزرگتر (تیمچه ها و سراها) و تکرار و تناوب فضاهای کوچکتر از جمله تکرار فرم های حجره ها و دکان ها با عملکرد

در بازارهای سنتی ایران، قرارگیری عناصر و فضاهای معماری در کنار یکدیگر علاوه بر حفظ کارکرد و ویژگی های اولیه شان در نظام رمزگان تکنیکی و فنی، در دو سطح بالاتر در لایه های رمزگان نحوی و معنایی نیز باید یکدیگر به طور کامل هماهنگ و هم نوا هستند. فضاهای معماری بازارهای سنتی، سه سطح دلالتی را دربرمیگیرد که معنای دقیق و عمیق تری از مفاهیم و عناصر کارکرد گرای را دلالت می کنند و می توانند این عناصر به عنوان زیرلایه های نظام نشانه ای، به معناسازی و خوانش بینامتنی فضاهای معماری در لایه های نظام رمزگان و نظام نشانه ای قرار گیرند. در لایه های متن عناصر و فضاهای بازارهای سنتی همواره زیرلایه های بی شمار معنایی قرار دارد

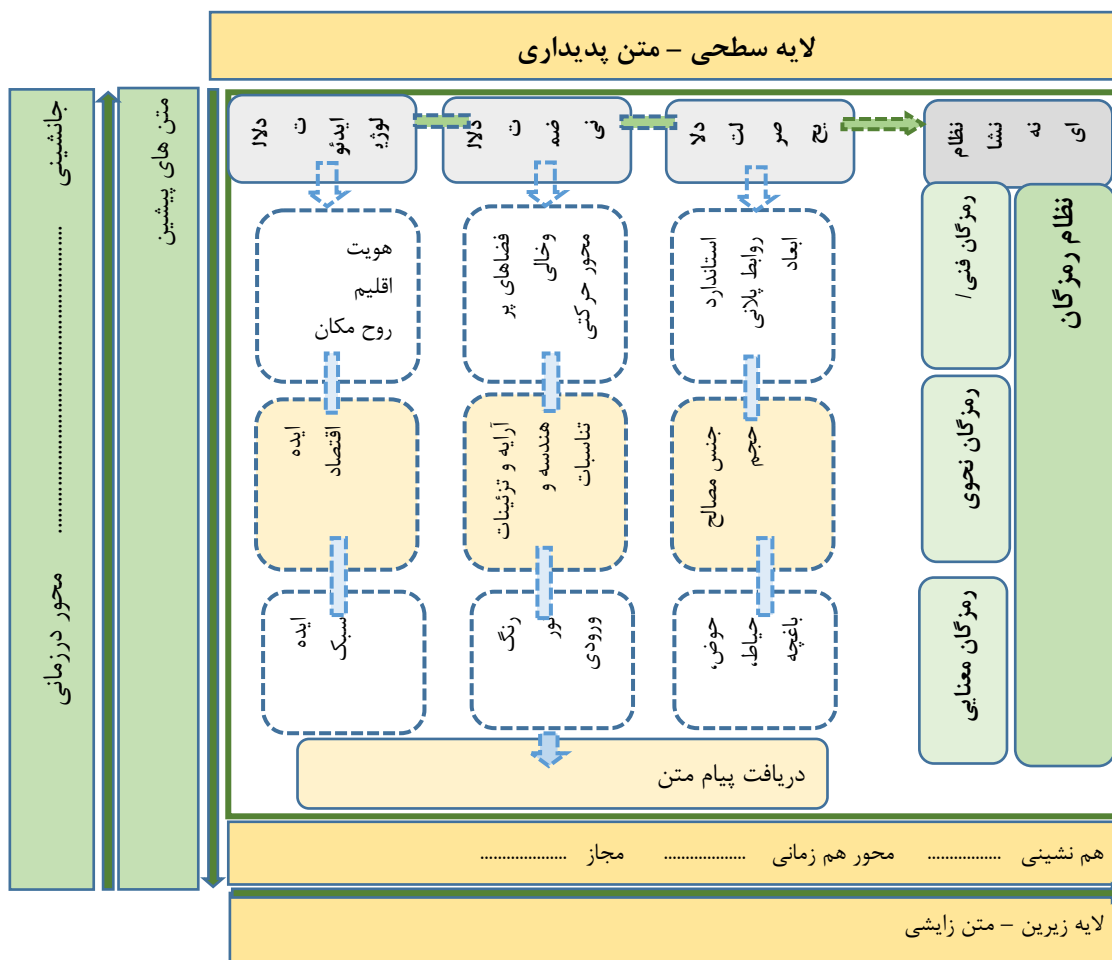
سقفی از بزرگ به کوچک به سمت نورگیرهای سقفی نوعی پیوستگی ماده، صورت و معنا را القا میکند. همچنین میتوان کیفیت های مختلف فضایی را به واسطه ورودی های مختلف بازار درک کرد. این توالی نشانه ها و تنوع فضایی در بازارهای سنتی باتوجه به اینکه دلالت های معنایی نشانه های اثری متن کار ساده ای نیست اما با فهم لایه های درونی نشانه ها، میتوان به درک عمیق تری از معانی اثر دست پیدا کرد.

خرده فروشی را در مسیرهای طولی و قرارگیری ریتمیک و منظم فضاها در اکثر قسمت های بازارهای سنتی باعث تمرکز و پیوستگی فضایی میشود. این وحدت فضایی را در جداره ها، سقف ها و نورگیرها میتوان مشاهده کرد. اجزاء تشکیل دهنده بازار تهران، شامل تکرار مدول اجرکاری جهت سازه و پوشش نهایی، قوسها در بدنه تیمچه ها و سراها، تکرار تاقها و نورگیرهای آنها در مسیر خطی راسته ها، مدول مقرنسهای

جدول ۵- جمع بندی ساختار کالبدی سراهای اطراف سرای امیر، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

Table 6. Summary of the physical structure of the houses around Amir House, source: (Authors, 1399)

<p>سرای محمودیه</p> 	<p>سرای اتحاد</p>
<p>سرای شیرازی</p> 	<p>سرای لطفی پور</p>
<p>سرای عباسی</p> 	<p>سرای ثانوی</p>
<p>سرای حریریه</p> 	<p>سرای سعادت</p>

شکل ۹- زیرلایه های معنا در ساختار کالبدی سراهای بازار سنتی تهران، منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹)

Figure 9. Substrates of meaning in the physical structure of traditional bazaars in Tehran, Source: (Authors, 1399)

سلسله مراتب	تقارن	کاربری	فضای باز	فضای بسته	نورگیری	کف	سقف	مصالح	تعداد طبقات	شکل هندسی
از دالانها به حجره ها	در اکثر سراهای دیده می شود.	فروش، پارچه، پوشاک	ندارد.	اکثر قسمتها به صورت فضای بسته	پنجره های زیر سقف نور مصنوعی	موزائیک، سرامیک و آسفالت	شیرازی و مسطح	آجر، گچ، شیشه و فلز	دوطبقه	مستطیل و مربع

- Pavements and Traditional Bazaars, Case Study: Khordad Pavement and Old Tehran
10. Abbasi, Z. Habib, F. Mokhtab Amrii, M (2015). Developing Principles and Criteria for Spatial Perception in Iranian Traditional Bazaar Architecture, *Urban Management*, 39, 291-316. (In Persian)
  11. Farsi Mohammadipour, A. Talebi, M (2015). Study of Sanandaj Traditional Bazaar Phenomenon from the Perspective of Phenomenology, *Interdisciplinary Studies in Humanities*, 7(3), 27-61.
  12. Dadvar, S. Danesh, F. Abbasi, Z (2016). Investigating the physical structure of the Bazaar as a vital element of the old urban context Case study: Kashan Bazaar, *Urban Management*, 44, 231-252.
  13. Sadeghi, S. Saremi, H (2016). The Shape of Architecture of Iranian Bazaars from Qajar Period (From Yesterday's Traditional Bazaar to Today's Malls; Case Study of Tehran Mar Bazaars), *Geography, Civil and Urban Management Studies*, 2(4), 129-143. (In Persian)
  14. Talai, A. Habib, F. Mokhtab Amrii, M (2017). Explaining the Semiotics of the Iranian Bazaar (Explaining and Developing a Method for Reading Architecture of the Bazaar), *Urban Management*, 9(3), 129-158. (In Persian)
  15. Hakimian, P. Lak, A (1977). An Analysis of the Physical Integrity of the Historical Bazaar of the Iranian City, a Comparative Study of the Historical Bazaars of Kerman &
- ### Reference
1. Mohammad moradi, A and Bahmani oskouie, F (2010). The Traditional Bazaar of Crystallization of Contemporary Urban Idea, *Designer Quarterly*, Issue 2. (In Persian)
  2. Biglari, E (1976). "Iranian Bazaars", in *Art and People*, 162, pp. 61-62. (In Persian)
  3. Soltanzadeh, H (2004). Iranian Bazaars, Office of Cultural Research, Tehran. (In Persian)
  4. Rajabi, A (2006). Bazaar morphology, Agah Publications, Tehran. (In Persian)
  5. Abbas Zadegan, M. Azari, A (2009). Investigating the Spatial Role of the Bazaar in the Structure of Iranian Cities (Using Space Layout Method) Case Examples: Tehran, Tabriz, Kerman, Isfahan, Abadi, 64, 26-31. (In Persian)
  6. Amirkhani, A. Baghai, P. Bemanian, MR (2009). A Study of the Transformation of Properties Ruling on Iranian Timachines in the Qajar Period, *Fine Arts*, 37, 39-48. (In Persian)
  7. Sajadzadeh, H. Pirbabai, M.T (2012). The process of meaning occurrence in urban space, *Armanshahr Architecture and Urban Development*, 9, 177-186. (In Persian)
  8. Soltanifard, H. et al. (2013). Analysis of metamorphosis of spatial physical structure of Iranian-Islamic city. Case study: Sabzevar city, *Iranian-Islamic city studies*, 14, 13-22. (In Persian)
  9. Sajadzadeh, H. Haghi, MR (2014). A Comparative Comparison of Environmental Quality of Traditional

- 181-202. London, New York: Routledge. (persian)
21. Chandler, D (2008). *Fundamentals of Cinema Semiotics*. Translated by Mehdi Parsa. Tehran: Surah Mehr Publications. (In Persian)
22. Pirnia, k (1993). *Introduction to Islamic Architecture of Iran*, Iran University of Science and Technology Publications, Tehran. (In Persian)
23. Habibi, Hassan (2010). *The story of Tehran's big Bazaar, its Bazaars and surrounding Bazaars in the last two hundred years*, Project Manager: Shahram Yousefi far, Publisher of Iranology Foundation, Tehran. (In Persian)
24. Karimi, S (2008). *Tehran Bazaar*, Thought Publishing, Tehran. (In Persian)
25. Admate, Fereydoon (1969). *Amir Kabir and Iran*, Kharazmi, Tehran. (In Persian)
26. Haji Ghasemi, K (2004). *Treasure Letter: The Culture of Islamic Architecture in Iran: Bazaar Buildings (Volume 2)*, Shahid Beheshti University Press. Tehran. (In Persian)
- Shiraz, *Letter of Architecture and Urban Development*, 23, 111-130. (In Persian)
16. Mehdi Nejad, J. Najari Nabari, R (2018). *Evaluation of changes in the physical structure of traditional Bazaars based on Bazaar role in urban space Case study: Tabriz Bazaar*, *Andisheh Memari*, 6, 144-159. (In Persian)
17. Sojoodi, Farzan. 2008. *Applied semiotics*. Tehran: Nashr-e Elm. (In Persian)
18. Noghrekar, Abdolhamid, and Mohammadmanan Raeesi. 2011. "Semiological Analysis of Iranian Housing System Based on the Relationship between Text/Housing Layers." *Journal of Fine Arts, Architecture and Urban Planning*. 46(2): 5- 14. (In Persian)
19. Namvar motlagh, Bahman (2016). *Intertextuality from structuralism to postmodernism*. Tehran: Sokhan Publishing. (In Persian)
20. Eco, Umberto (2003). *Function and sign: The semiotics of architecture*. In *Rethinking Architecture – A reader in cultural theory*, ed. N. Leach,